

Journal of Regional Planning and Winter 2024. Vol 13. Issue 52

ISSN (Print): 2251-6735 - ISSN (Online): 2423-7051
<https://jzpm.marvdasht.iau.ir/>

Research Paper

Geopolitical Explanation of the Foreign Policy Strategy of the Islamic Republic of Iran in the Subcontinent (India and Pakistan)

Saied Mostafa Hosaini : Ph. D. student of Political Geography, Kharazmi University ,Tehran,Iran

Yadollah Karimipour * : Professor, Department of Political Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran

Afshin Mottaghi: Associate Professor and Head of the Department of Political Geography, Faculty of Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran

Javad t Etaat: Associate professor of political geography, University,Behshti,Tehran,Iran

ARTICLE INFO

Received: 2023/05/18

Accepted: 2023/09/30

PP: 19-34

Use your device to scan and
read the article online

Keywords: Strategy,
foreign policy,
Geopolitical strategy,
Islamic Republic of Iran,
subcontinent.

Abstract

The peripheral region of the subcontinent holds significant geopolitical importance in the foreign policy of the Islamic Republic. Due to the dynamics of the international system and regional developments, the absence of a coherent foreign policy roadmap has resulted in missed opportunities for Iran in this region. This study aims to analyze the strengths and weaknesses of Iran's foreign policy strategy, propose solutions to enhance national power, and suggest strategies for the subcontinent region. Employing a descriptive-analytical approach, data collection involved library research and documentary analysis. The findings reveal that Iran's foreign policy strategy in the subcontinent operates at two levels. Firstly, it encompasses the entire subcontinent, where Iran seeks to enhance its relations across political, economic, social, cultural, and security domains. Simultaneously, Iran endeavors to develop a comprehensive strategy for its foreign policy within the subcontinent. Secondly, Iran tailors its strategy based on the geopolitical interests and concerns of individual subcontinental countries. By adopting a geopolitical approach rooted in Islamic thought, Iran can formulate a coherent foreign policy strategy aligned with its regional and global roles. This approach ensures Iran's active engagement in regional affairs while maintaining its principles and interests.

Citation: Hosaini, S M. , Karimipour, Y. , Mottaghi, A. , Etaat, J. (2024): **Geopolitical explanation of the foreign policy strategy of the Islamic Republic of Iran in the subcontinent (India and Pakistan)**, Journal of Regional Planning, Vol 13, No 52, PP: 19-34.

DOI: 10.30495/JZPM. 2023.31909.4233

DOR:

* **Corresponding author:** Yadollah Karimipour, **Email:** k.karimipour@gmail.com, **Tell:** +98

Extended Abstract

Introduction

Political units are searching so that they can use their abilities in wider areas more than others. In order to be considered as a dominant actor in the history of the international system. In fact, the examination and explanation of foreign policy strategy and its impact on the function of governments has been neglected so far, which requires a high level of precision that from now on. Iran is located in Southwest Asia between 25-40 degrees north latitude and 45-63 degrees east longitude from the Greenwich meridian, with an area of 1.64 square kilometers, The Islamic Republic of Iran is located in one of the most sensitive geopolitical situations in the world, in such a way that active geopolitical regions with extensive functions have covered it and made this country a center of attraction for regional and global diplomacy. Since foreign policy and The performance of governments is derived from the geopolitical environment and the creation of interaction conditions lies in a set of their spatial and temporal behaviors. Despite the fact that the Islamic Republic of Iran has a strategic position, it is necessary to design and implement foreign policy on geopolitical bases along with effective interaction and creating have a mutual understanding of the conditions of time and place. In examining Iran's geopolitical position in the transformed world system, attention should be paid to Iran's position in South Asia. It is part of the integrated plateau of Iran. This country is one of the most sensitive geopolitical situations in the world. In a way that active geopolitical areas with wide and multiple functions have surrounded it and has made it as a center of attraction for regional and global diplomacy. Since the foreign policy and performance of governments is derived from the geopolitical environment and the creation of interaction conditions in a set of their spatial and temporal behaviors, The Islamic Republic of Iran, despite having a strategic position, it is necessary to design and implementation foreign policy on geopolitical bases with effective interaction and create a mutual understanding of time and place conditions. In the investigation of Iran's geopolitical position in the transformed world system Iran's position in South Asia (independent region) should be taken into consideration. A region where world powers have played a role in dividing their political space for many centuries without considering ethnic and cultural subjects. And they have always seen important alternations in different eras with changes in foreign policy objectives of major powers. In terms of strategy and geo-economics, the Islamic Republic of South Asia has the ability to be an influential player in this geopolitical region. The current research seeks to answer this question: "Given the importance and geopolitical position of the subcontinent region (India and Pakistan), what is the foreign policy strategy of the Islamic Republic of Iran to play a geopolitical role in this region?" According to the hypothesis of the research, some of the natural and human characteristics of the countries of the subcontinent with the Islamic Republic of Iran have similarities and similarities in different dimensions, political, economic, communal and military-security, and based on these similarities and spatial complementarity, the Islamic Republic Iran can develop optimal strategies to achieve the optimal long-term model of its foreign policy in the subcontinent.

Methodology

In terms of purpose, this research is a combination of theoretical and applied research, and in terms of nature and method, it is descriptive-analytical research. The method of collecting information is library and document methods. In these methods, using the study of authentic books and articles as well as the study of historical texts in order to explain the geopolitical strategy of the foreign policy of the Islamic Republic of Iran in the subcontinent.

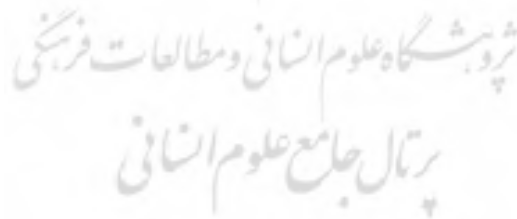
Results and Discussion

As the findings show, in general, the situation in the subcontinent is such that Iran is simultaneously facing geopolitical opportunities and challenges in this region. Variables such as; Sustainable security of energy and the importance of resources, the existence of common geographical borders between Iran and Pakistan, the existence of cultural and religious commonalities with the subcontinent are among the influential geopolitical interests in formulating the foreign policy strategy of the Islamic Republic of Iran in the subcontinent region. Against the intra-regional competition between India and Pakistan in the subcontinent, the negative impact of the current US sanctions on Iran's commercial and economic

exchanges with Shanghai members, the lack of a clear position of China, India and Russia regarding the membership of the Islamic Republic of Iran in BRICS, doubts in the security and economic stability of the Islamic Republic, the replacement of the Afghan-Trans route instead of Iran to supply energy to South Asia, the presence of Israel in the subcontinent and the support of religious institutions that promote Wahhabism in South Asia are influential geopolitical challenges in formulating the foreign policy strategy of the Islamic Republic of Iran. They are in the geopolitical region of the subcontinent. Although the alignment of the policies of Iran and the Shanghai Cooperation Organization in dealing with common threats, but the difference in understanding the meaning of terrorism and religious fundamentalism is one of the most important challenges facing Iran's foreign policy strategy in the field of performance with the subcontinent.

Conclusion

One of the most important geopolitical regions surrounding Iran is the subcontinent (India and Pakistan). As the findings of this research showed, the geo-economic outlook and geo-political competitions are strengthening due to the two factors of energy and access to the sales market in the subcontinent. By using the analysis of the research findings, the foreign policy strategy of the Islamic Republic of Iran compatible with the geopolitical requirements based on the scale, in the subcontinental region has two levels or procedures; The first level includes the entire region of the subcontinent, and the Islamic Republic of Iran, while developing its relations in the political, economic, social, cultural, and security-military fields, along with the diplomacy of the second path, is trying to develop a coherent strategy in the aforementioned fields. to define his foreign policy in the subcontinent. The second level strategy is explained, revised and formulated separately based on interests, interests and geopolitical concerns, appropriate to each of the countries of the subcontinent region (India and Pakistan). The results show that the Islamic Republic of Iran, by taking the geopolitical approach as the basis of its foreign policy strategy, can codify a desirable foreign policy strategy based on Islamic thought that fits its role in the regional and global arena.

فصلنامه علمی برنامه‌ریزی منطقه‌ای

دوره ۱۳، شماره ۵۲، زمستان ۱۴۰۲
شاپا چاپی: ۶۷۳۵-۲۲۵۱ - شاپا الکترونیکی: ۷۰۵۱-۲۴۲۳
<https://jzpm.marvdasht.iau.ir/>

مقاله پژوهشی

تبیین استراتژی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه ژئوپولیتیک در شبه قاره (هند و پاکستان)

سید مصطفی حسینی: دانشجوی دکتری، جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
یدالله کریمی پور*: استاد، جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
افشین متقی: دانشیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
جواد اطاعت: دانشیار، جغرافیای سیاسی، دانشگاه بهشتی، تهران، ایران

چکیده	اطلاعات مقاله
منطقه پیرامونی شبه قاره اهمیت ژئوپولیتیکی ویژه‌ای در سیاست خارجی جمهوری اسلامی داشته است. با توجه به شرایط نظام بین الملل و تحولات صورت گرفته در این منطقه، فقدان نقشه راه مناسب در حوزه سیاست خارجی باعث از دست رفتن فرصت‌هایی بعضاً جبران ناپذیر جمهوری اسلامی ایران در این منطقه شده است. این پژوهش با هدف تبیین و بررسی نقاط قوت و ضعف استراتژی سیاست خارجی، ارائه راه حل‌هایی برای افزایش قدرت ملی و راهکارهای پیشنهادی در منطقه شبه قاره انجام گرفته است. پژوهش پیش رو بر اساس ماهیت و روش از نوع تحقیقات توصیفی - تحلیلی است و شیوه گردآوری اطلاعات به دو روش کتابخانه‌ای و اسنادی انجام گرفته است. بر اساس یافته‌های تحقیق، استراتژی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شبه قاره از دو سطح برخوردار می‌باشد؛ سطح نخست، کل منطقه شبه قاره را شامل می‌شود و جمهوری اسلامی ایران ضمن توسعه همه جانبه روابط خود در حوزه های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و امنیتی - نظامی در کنار دیپلماسی مسیر دوم، تلاش دارد استراتژی منسجمی برای سیاست خارجی خود در شبه قاره تعریف کند. استراتژی سطح دوم به شکل مجزا بر اساس علائق و دغدغه‌های ژئوپولیتیکی متناسب با هر کدام از کشورهای منطقه شبه قاره، تبیین، بازنگری و تدوین می‌گردد. نتایج گویای آن است که جمهوری اسلامی ایران با در پیش گرفتن رویکرد ژئوپولیتیکی به عنوان بنیان استراتژی سیاست خارجی، می‌تواند استراتژی سیاست خارجی مطلوبی را مبتنی بر اندیشه‌ی اسلامی و متناسب با نقش خود در عرصه منطقه‌ای و جهانی تدوین کند.	<p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۸</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۰۸</p> <p>شماره صفحات: ۱۹-۳۴</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن</p> <p>مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p> <p>واژه‌های کلیدی: استراتژی، سیاست خارجی، بنیاد های ژئوپولیتیکی، جمهوری اسلامی ایران، شبه قاره</p>

استناد: حسینی، سید مصطفی؛ کریمی پور، یدالله؛ متقی، افشین؛ اطاعت، جواد (۱۴۰۲): تبیین استراتژی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه ژئوپولیتیک در شبه قاره (هند و پاکستان). فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال ۱۳، شماره ۵۲، مرودشت: صص ۱۹-۳۴.

DOI: 10.30495/JZPM. 2023.31909.4233

DOR:

* نویسنده مسئول: یدالله کریمی پور، پست الکترونیکی: k.karimipour@gmail.com، تلفن:

مقدمه

واحدهای سیاسی در پی این هستند که بیش از دیگران بتوانند توانایی‌های خود را در مناطق وسیع‌تری اعمال نمایند تا بلکه به عنوان بازیگری مسلط در تاریخ نظام بین‌الملل قلمداد شوند. درحقیقت بررسی و تبیین استراتژی سیاست خارجی و تاثیر آن بر کارکرد حکومت‌ها تاکنون مورد غفلت بوده است که از این پس دقت نظر بالایی را می‌طلبد. کشور ایران در آسیا جنوب غربی بین مدار ۲۵ الی ۴۰ درجه عرض شمالی و ۴۵ الی ۶۳ درجه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ، به وسعت ۱/۶۴ کیلومتر مربع، بخشی از فلات یکپارچه ایران است. جمهوری اسلامی ایران در یکی از حساس‌ترین موقعیت‌های ژئوپولیتیک جهان قرار گرفته، به گونه‌ای که مناطق ژئوپولیتیک فعالی با کارکردهای گسترده آن را فرا گرفته و این کشور را به صورت کانون جاذبه‌های دیپلماسی منطقه‌ای و جهانی درآورده است (Saadati Jafarabad, 2017:199). از آنجایی که سیاست خارجی و عملکرد دولت‌ها برگرفته از محیط ژئوپولیتیک و ایجاد شرایط تعامل در مجموعه‌ای از رفتارهای مکانی و زمانی آنان نهفته است، جمهوری اسلامی ایران نیز به رغم برخورداری از موقعیت استراتژیک، لازم است طراحی و اجرای سیاست خارجی بر مبنای ژئوپولیتیک همراه با تعامل مؤثر و ایجاد درکی متقابل از شرایط زمان و مکان داشته باشد. در بررسی جایگاه ژئوپولیتیک ایران در نظام دگرگون شده جهانی، به موقعیت ایران در آسیای جنوبی (منطقه مستقل) باید توجه شود (Ahmadi Nodani, 2014:54). منطقه‌ای که قدرت‌های جهان طی قرون متمادی بدون در نظر داشتن مسایل قومی و فرهنگی در تقسیم فضای سیاسی آنان نقش داشته‌اند و همواره در ادوار مختلف با تغییر در اهداف سیاست خارجی قدرت‌های بزرگ تغییرات مهمی را به خود دیده‌اند. جنوب آسیا جایگاه ویژه‌ای در سیاست خارجی جمهوری اسلامی داشته است بطوریکه جمهوری اسلامی ایران این قابلیت را داراست که از نظر ژئوپولیتیک و ژئواکونومیک از بازیگران تاثیرگذار در این منطقه بحساب آید. با توجه به شرایط نظام بین‌الملل و تحولات صورت گرفته در شبه قاره، فقدان نقشه راه مناسب در حوزه سیاست خارجی باعث ازدست رفتن فرصت‌هایی بعضاً جبران ناپذیر جمهوری اسلامی ایران در این منطقه شده است. پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش است "با توجه به اهمیت و جایگاه ژئوپولیتیک منطقه شبه قاره (هند و پاکستان)، استراتژی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران برای نقش‌آفرینی ژئوپولیتیک در این منطقه چگونه است؟" بر اساس فرضیه پژوهش، برخی از خصوصیات طبیعی و انسانی کشورهای شبه قاره با جمهوری اسلامی ایران از تجانس و مشابهت در ابعاد مختلف، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و نظامی - امنیتی برخوردار بوده و بر اساس همین تجانس‌ها و هم‌تکمیلی فضایی، جمهوری اسلامی ایران می‌تواند استراتژی‌های مطلوبی را جهت دست‌یابی به الگوی بهینه درازمدت سیاست خارجی خود در منطقه شبه قاره تدوین کند.

پیشینه تحقیق و مبانی نظری

سیاست خارجی و ژئوپولیتیک

در نظم چند قطبی کنونی (دوران گذار ژئوپولیتیک) جغرافیا و منافع ملی عوامل اصلی تعیین کننده سیاست و روابط خارجی به حساب می‌آیند. سیاست خارجی کشورها نتیجه یک فرایند سیاسی، پیچیده، تودرتو و چند وجهی است که با شتاب گرفتن جهانی شدن اقتصاد (اقتصاد سیاسی)، اهمیت، چگونگی، شرح، ارائه الگو یا طرح را در سیاست خارجی اجتناب ناپذیر کرده است. سیاست خارجی کشورها نشان دهنده اهدافی است که دولت‌ها در عرصه خارجی در پی دستیابی به آن هستند (Yazdanfam, 2008:20). برخی سیاست خارجی ملی را با توانایی یک ملت برای تامین منافع‌اش مترادف دانسته‌اند و گروهی آن را نبود تهدید و وجود تامین امنیت تعریف کرده‌اند. نظریه پردازی در حوزه سیاست خارجی را می‌توان به دو دسته عام تقسیم کرد؛ گروه نخست، نظریه‌های تحلیل سیاست خارجی است که معمولاً از آنها به عنوان نظریه‌های تصمیم‌گیری یا سیاست‌گذاری نام می‌برند. در این گروه از نظریه‌ها تاکید زیادی روی فرآیند تصمیم‌گیری انجام می‌گیرد و این فرضیه معقول به آزمون در می‌آید که نتیجه و برون‌داد سیاست خارجی را تا حدودی ماهیت فرآیند تصمیم‌گیری تعیین می‌کند (Hale, 2008:33). گروه دوم، نظریه‌های روابط بین‌الملل هستند که جهت تبیین یا تفسیر روابط بین‌الملل ارایه شده‌اند بنابراین در مورد امکان به کارگیری این نظریه‌ها برای تجزیه و تحلیل سیاست خارجی اختلاف نظر وجود دارد. به طور کلی در چارچوب این نظریه‌ها، سه نگرش کلی به سیاست خارجی قابل تشخیص است که عبارتند از: نگرش تبیینی، گفتمانی و تکوینی (Dehghani Firouzabadi et al, 2011:58). درک ژئوپولیتیک از سیاست خارجی کشورها نیازمند تحلیل واقع بینانه از فضای جغرافیایی پیرامون یک واحد سیاسی می‌باشد. از این جهت ژئوپولیتیک به عنوان یک عرصه مطالعاتی می‌تواند راهبردهای سیاست خارجی کشورها را تبیین و اولویت‌های اساسی آن را مشخص سازد (Ghalibaf et al, 2008:55). برتری‌های ژئوپولیتیک کشورها به طور مشخص بر اساس امتیازهای محیط جغرافیایی این کشورها تعیین می‌شود و بهره بردن از این برتری‌ها و تلاش برای دستیابی به چیرگی‌های جغرافیایی تازه در محیط بین‌الملل از اهداف مهم کشورها در عرصه سیاست خارجی است. موقعیت ژئوپولیتیک یک کشور می‌تواند تولید کننده فرصت یا محدودیت‌هایی در سیاست خارجی باشد. برخی عوامل جغرافیایی می

تواند سیاست و استراتژی ملی کشور را در یک حوزه ژئوپولیتیک منفعل و برای آن کشور نوعی چالش ژئوپولیتیک ایجاد کند (Ahmedpour et al, 2010:3).

استراتژی ژئوپولیتیک

واژه «استراتژی» مشتق از کلمه یونانی «استراتوس»، به معنای لشکر که خود از کلمات با پیشوند «استراتوس» به معنای «ارتش» به معنای فرماندهی کردن و رهبری کردن اخذ شده است و آن را به عنوان هنر هدایت یک ارتش ابراز می‌کنند (Abolhosni, 2014:1). بنابراین معنی لغوی آن به معنای فرمانده لشکری و کشوری است (Karimipour, 2000:19). استراتژی عبارت است از مجموعه‌ای از انتخاب‌ها که با توجه به محدودیت‌ها و امکانات عالم واقع به قصد نائل شدن به اهداف ترسیم شده در سطح واحد تدارک می‌شوند» مهمترین نکته ی مد نظر در تحلیل راهبردی، توجه به عوامل درونی و بیرونی است که تأثیر عمده‌ای در سیاست خارجی و آینده‌ی کشورها دارند. بر این اساس دولت‌ها سعی می‌کنند تا تصویری تمام نما از عواملی که بر حال و آینده سیاست خارجی و اهداف ملی خود اثر دارند و یا می‌توانند اثر داشته باشند ارائه دهند. بین استراتژی و تاکتیک به عنوان دو مفهوم نزدیک به هم تفاوت‌هایی وجود دارد؛ رشته اقداماتی که برای دستیابی به اهداف کوتاه مدت طراحی شده‌اند را تاکتیک می‌گویند (Hadipour, 2019:28). استراتژی از نظر ماهیت، سطح و مقیاس به انواع مختلفی تقسیم می‌شود (شکل ۱). قدرت‌های درگیر در رقابت‌های ژئوپولیتیک در طول قرون گذشته کوشیده‌اند مفاهیم و اندیشه‌هایی را در معادلات جهانی مطرح سازند که رسیدن آنان به مقاصد ژئوپولیتیک مورد نظر را آسان سازد. در همین راستا تغییر در سیاست خارجی کشورها گویای این مسئله است که رهیافت واحدی نمی‌تواند بر سیاست خارجی حاکم باشد. یکی از عواملی که تحت هر شرایطی سیاست خارجی یک کشور را تحت تأثیر قرار می‌دهد جغرافیا است؛ به این معنی که موقعیت جغرافیایی یک کشور در چگونگی، تبیین و انتخاب نوع استراتژی در سیاست خارجی، بسیاری از اندیشه‌ها و راه حل‌ها را به مسولین آن کشور تحمیل می‌کند. «استراتژی ژئوپولیتیک» عبارتست از: راهبرد یا خط مشی متخذه از سوی یک دولت یا سازمان و ائتلاف بین المللی علیه رقبای خود برای رسیدن به اهداف و منافع ملی با استفاده از عوامل جغرافیایی (Hafez Nia, 2019:123). بر اساس این دیدگاه، هر کشوری توانایی مشخصی داشته و شعاع عملکرد قدرت ملی‌اش از محلی تا جهانی متفاوت است (Karimipour & Khalidi, 2015:30). بنابراین دولتی با قدرت ناحیه‌ای شعاع کارکرد همه جانبه نفوذش تنها در برگیرنده چند کشور پیرامونی است. ورود به بیرون از ناحیه به قصد برهم زدن ترتیبات منطقه‌ای بدون ساز و کار مناسب برای چنین دولتی خطرناک خواهد بود. به عنوان مثال و بر اساس همین پایه حدکثر توانایی عربستان سعودی برای تأثیرگذاری همه جانبه، تنها دربرگیرنده محدوده سرزمینی شورای همکاری خلیج فارس است.

شکل ۱- استراتژی از نظر ماهیت، سطح و مقیاس منبع: نگارندگان

مشارکت استراتژیک

مشارکت استراتژیک، شکل جدیدی از تعامل دیپلماتیک در نظام بین الملل است. شکی نیست که جهان لیبرال در حال تجربه نظم جدیدی است. بزرگترین اشکال مشارکت استراتژیک، ایالات متحده آمریکا و چین هستند. بیش از یکصد و سی مشارکت استراتژیک وجود دارد. در

حالی که در میان دیگر بازیگران مهم بین‌المللی مانند؛ اتحادیه اروپا، روسیه، برزیل، هند، ژاپن، آفریقای جنوبی و استرالیا حدود پنجاه مشارکت استراتژیک وجود دارد با این حال بر اساس اهداف مختلف برای شرکای استراتژیک، شراکت‌ها چندین مورد بسیار متفاوت را شامل می‌شوند و در رویکرد و محدوده خود شکل می‌گیرند و تحقق می‌یابند. دلایل شکل‌گیری مشارکت استراتژیک را می‌توان به شکل سازماندهی شده دسته بندی کرد. این دسته بندی‌ها متقابلاً منحصر بفرد نیستند زیرا بازیگران به دلایل مختلف مشارکت استراتژیک ایجاد می‌کنند. الگوی مشارکت استراتژیک در سیستم بین‌الملل دوازده بازیگر اصلی؛ آمریکا، چین، روسیه، هند، آفریقای جنوبی، برزیل، ژاپن، استرالیا، کانادا، مکزیک، کره جنوبی و اتحادیه اروپا هستند. آنها همچنین مشارکت استراتژیک را به عنوان یک راه حل در تعامل با دولت‌های مستقل و سازمان‌های بین‌المللی در عرصه بین‌المللی تبدیل کرده‌اند (Michalski, 2019:2). همانطور که اشاره شد دلایل شکل‌گیری مشارکت استراتژیک را می‌توان به شکل سازماندهی شده دسته بندی کرد: ۱- مشارکت استراتژیک به جای اتحادیه با هدف خاص تقویت یک جهان بینی مشخص ۲- مشارکت استراتژیک جهت تقویت اتحادیه‌های موجود به منظور گسترش همکاری‌ها با مناطق و بخش‌های غیر نظامی ۳- مشارکت استراتژیک به عنوان شکل دهنده محیط‌های فراگیر با دوستان یا متحدین رقیب جهت گسترش هنجارها، اصول و جهان بینی‌هایی که برای شکل دادن به محیط بین‌المللی مساعد هستند. ۴- مشارکت استراتژیک به عنوان عرصه‌های تقویت کننده نقش کشورها برای پاسخگویی به چالش‌های خاص در سیستم بین‌الملل (Michalski, 2019:7) به عنوان مثال؛ هند مشارکت استراتژیک را به عنوان یک استراتژی عمده برای تقویت موقعیت خود در نظام چند قطبی جهانی با حفظ درجه بالایی از استراتژیک خود مختاری برگزیده است و در عین حال با یازده کشور؛ آمریکا، اتحادیه اروپا، کانادا، روسیه، چین، آفریقای جنوبی، برزیل، استرالیا، مکزیک و کره جنوبی مشارکت استراتژیک دارد. (Barbé: 2019:2). از مهمترین پژوهش‌هایی که تا حدودی با این عنوان مرتبط می‌باشند به قرار ذیل‌اند.

متقی و همکاران (۱۴۰۱)، در مقاله‌ای با عنوان؛ "بازکوی کنشگری‌های ایران و پاکستان بر پایه گداهای ژئوایدئولوژیک"، به بررسی تاثیر کدهای ایدئولوژیک بر واقعیت‌های ژئوپولیتیکی دو کشور پرداخته است. نویسنده بیان می‌کند؛ تاکنون تهدید امنیتی استراتژیک بین ایران و پاکستان وجود نداشته ولی با توجه به بی‌ثباتی فضای سیاسی در پاکستان، منابع تنش و تهدید میان دو کشور همواره فعال خواهد بود. باقری (۱۳۹۷)، در پژوهش خود بعنوان؛ "جغرافیای سیاسی ایران و نقش آن در مناسبات اقتصادی با پاکستان" بیان می‌کند که موقعیت ژئواستراتژیک، جمعیت کمی و کیفی سرزمینی، منابع سرشار انرژی و ظرفیت‌های بالقوه و بالفعل رشد و توسعه، جمهوری اسلامی ایران را مرکز ثقل اهرم سیاست خارجی قدرتهای بزرگ قرار داده است. عوامل همگرایی که می‌تواند موجب تقویت مناسبات ایران و پاکستان شود عبارتند از: عوامل اقتصادی (انرژی، کریدور شمال - جنوب و شرق - غرب) و همگرایی (مرز، امنیت و عوامل خارجی). هادی پور (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای تحت عنوان؛ "استراتژی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در جنوب آسیا با استفاده از مدل SWOT و SDM پرداخته است". یافته‌های پژوهش ضمن شناسایی متغیرهای تأثیرگذار؛ استراتژی دفاعی را به جمهوری اسلامی ایران در شبه قاره پیشنهاد می‌کند. هersh پانت (۲۰۲۰) در مقاله‌ای با عنوان "منطق استراتژیک پشت تعامل هند و ایران" به محدودیت‌هایی که هنوز هم مانع از تحقق کامل این روابط دو جانبه می‌شود پرداخته است. وی به این نکته اشاره کرده هند و ایران از تمدن‌های باستانی می‌باشند که قرابت تمدنی و فرهنگی با هم دارند و بطور کلی تاریخچه‌ای از رابطه هند و ایران را ارائه می‌دهد و تمرکز خاصی بر تغییرات پس از سال ۱۹۹۰ دارد. فودی (۲۰۲۱) در کتابی با عنوان؛ "همبستگی، هماهنگی، مشارکت؛ برنامه ریزی فضایی قرن آینده اروپا؟" به بررسی مفهوم انسجام سرزمینی می‌پردازد. محقق با مقایسه اولویت مدیریت امنیتی در کشورهایی چون پاکستان، رقابت‌ها و مناقشات این کشور با هندوستان و جمهوری اسلامی ایران را عامل جغرافیایی و ایدئولوژیک می‌داند در حالی که در بسیاری از کشورهای اروپایی مدیریت سیاسی - فضایی را عامل غیر امنیتی قدرت هوشمند به حساب می‌آورد. احمد منظور و همکاران (۲۰۱۹) در مقاله‌ای با عنوان "روابط پاکستان و ایران در چارچوب چالش‌های منطقه‌ای و بین‌المللی"، به بررسی روابط پاکستان و ایران و چالش‌های بین‌المللی که از یازده سپتامبر سرچشمه گرفته است پرداخته‌اند. در این مقاله نقش ایالات متحده آمریکا و هند در میزان روابط پاکستان و ایران مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نویسنده بیان می‌دارد؛ سطوح مختلفی از همگرایی و یا واگرایی در کنشگری این دو کشور نمایان بوده و این روابط تاکنون به تقابل ژئوپولیتیکی ایران و پاکستان ارتقا نیافته است.

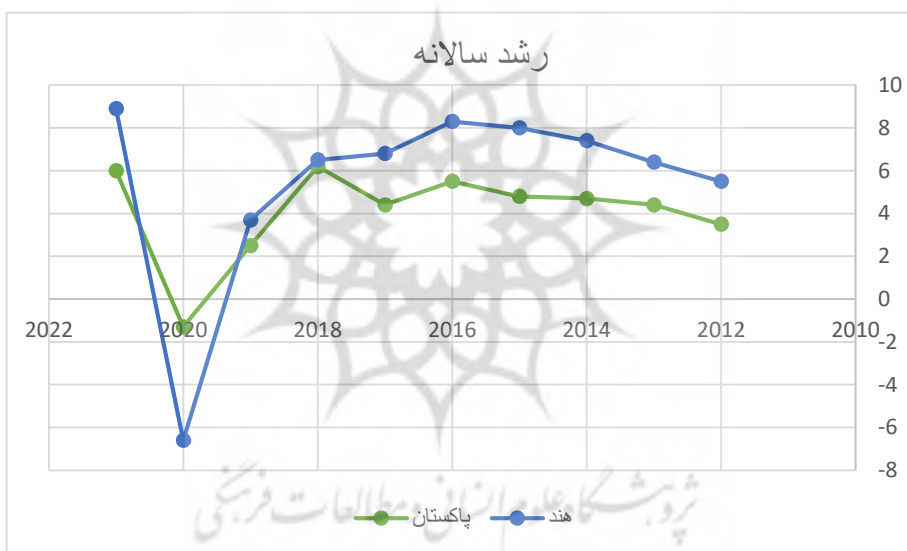
مواد و روش تحقیق

این پژوهش به لحاظ هدف، تلفیقی از تحقیقات نظری و کاربردی است و به لحاظ ماهیت و روش از نوع تحقیقات توصیفی - تحلیلی است. شیوه گردآوری اطلاعات به دو روش کتابخانه‌ای و اسنادی انجام گرفته است.

بحث و یافته‌های تحقیق

سیاست جمهوری اسلامی ایران در قلمرو ژئوپولیتیک و ژئواکونومیک شبه قاره

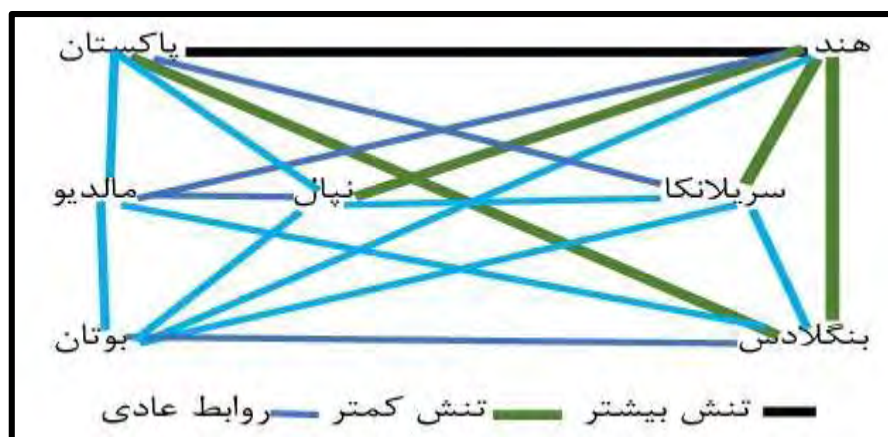
شبه قاره فاقد یک منطقه منسجم اقتصادی است. موقعیت راهبردی اقیانوس هند آن را به هارتلند دریایی جهان تبدیل کرده و کشورهای روسیه، چین، آمریکا، ژاپن، ایران، ترکیه، اتحادیه اروپا، هند، افغانستان و پاکستان منافع اقتصادی و امنیتی مهمی در این منطقه دارند (Gupta: 2013:3). اساساً فعالیت در عرصه گسترده شمال اقیانوس هند با وجود رقابتی قدرتمند منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای برای جمهوری اسلامی ایران، مستلزم شناخت کامل عوامل ژئوپولیتیکی تأثیرگذار و تدوین سیاست گذاری‌های متناسب با آن است (ثقفی عامری، ۱۳۹۱:۱۴۱). این منطقه بعنوان مسیرهای مهم تجارت جهانی نفت، گسترش قابلیت‌های نظامی و اقتصادی، افزایش همکاری‌ها و در مجموع رقابت قدرت‌های نو ظهور را در پی داشته است. در منطقه شبه قاره، هندوستان بالاترین رشد اقتصادی ۸/۹ درصدی را دارا است و تا سال ۲۰۲۱، با ۳/۱۷۳ تریلیون دلار ۷۷/۶۳ درصد از اقتصاد شبه قاره را به خود اختصاص داده است. پاکستان بعنوان عضوی از سارک دومین قدرت منطقه با ۳۶۴ میلیارد دلار GDP در سال ۲۰۲۱ رشد اقتصادی ۶ درصدی را تجربه کرده است. همانطور که در جدول زیر مشخص است هر دو کشور رشد اقتصادی مثبتی داشته‌اند تا اینکه طی سال ۲۰۲۰ بنا بر همه گیری پاندمی کرونا رشد منفی را تجربه کرده‌اند (worldbank.org). جمهوری اسلامی به عنوان کشوری رو به توسعه با ۱۸۰۰ کیلومتر طول سواحل و بنادر مهم و رقابت‌های ریشه دار با پاکستان، همواره خواستار حضور جدی خود در این پهنه جغرافیایی بوده است از طرفی، حوزه شبه قاره با محوریت هند و حضور چین در این منطقه، باعث شکل گیری رقابت و قطب‌بندی‌های جدیدی گردیده است.

نمودار ۱- نرخ رشد اقتصادی هند و پاکستان (۲۰۱۲-۲۰۲۱) ترسیم: نگارندگان

همانطور که ذکر شد پاکستان نیز با توجه به داشتن دو بندر اصلی خود، یعنی گوادر و کراچی در حاشیه این اقیانوس و انعقاد قراردادهای توسعه بنادر خود با چین، تلاش‌های زیادی برای پررنگ کردن حضور خود در این منطقه، صورت داده است. شکل زیر چگونگی مناسبات ژئوپولیتیکی در منطقه شبه قاره را نشان می‌دهد همانطور که مشخص است روابط هندوستان و پاکستان بعنوان قدرت اول و دوم در جنوب آسیا دارای بیشترین تنش می‌باشد. روابط پاکستان با بنگلادش و همچنین هند با نپال، سری لانکا و بنگلادش در محدوده روابط با تنش کمتر قرار می‌گیرد و سایر کشورها با هم روابط عادی دارند.

شکل ۲- روابط ژئوپولیتیکی کشورها منطقه شبه قاره ترسیم: نگارندگان

در هر حال، واقعیت این است که در شرایط کنونی، رقابت‌ها در خصوص تسلط بر حوزه شبه قاره هند در حال افزایش است. جمهوری اسلامی ایران هم با توجه به ذخایر عظیم گاز طبیعی و نیز موقعیت ممتاز ژئوپولیتیکی و ژئواکونومیکی خود در خلیج فارس و تنگه هرمز و با دارا بودن ۴۱ درصد انرژی جهانی بعنوان بزرگترین دالان انتقال انرژی می‌تواند نقشی استراتژیک در ساختار اقتصاد سیاسی، تجارت و ترانزیت انرژی شبه قاره ایفا کند. هر چند جمهوری اسلامی ایران طی سالیان گذشته تلاش داشته با اتخاذ سیاست گذاری‌های خاص، به دنبال نقش آفرینی استراتژیکی در این منطقه باشد. پاکستان درصدد مشارکت برای سرمایه گذاری در زمینه حمل و نقل، ترانزیت و اتصال ریلی و جاده‌ای بندر گوادر به بندر چابهار است. (Hafez Nia et al, 2020:63). نباید از نظر دور داشت مهمترین منبع جغرافیایی تهدیدزا بین ایران و پاکستان، تعیین مرز دریایی در خلیج گوادر و فراتر از آن، رقابت برای بهره برداری از دو قطب بندر اقیانوسی چابهار-گوادر است از طرفی دیگر، بنیادگرایی اسلامی و فرقه‌گرایی (گسله‌های هویتی) در ساختار سیاسی پاکستان به عنوان متغیر تاثیر گذار در روابط فی مابین به حساب می‌آیند. بنابراین شناخت میزان تأثیر عوامل ژئوپولیتیکی حوزه شمال اقیانوس هند، به نوعی زیربنای تدوین سیاست گذاری‌های خاص (در عرصه اقتصادی) جمهوری اسلامی ایران را تشکیل می‌دهد و ناظر بر مواردی است که نشان دهنده تأثیر این عوامل بر تدوین سیاست گذاری اقتصادی جمهوری اسلامی ایران است، در صورتی که این عوامل برای یک کشور درحوزه و مناطق همجوار شناسایی شوند، به عنوان گام مهمی در تشخیص محیط پیرامونی برای چگونگی و تدوین استراتژی سیاست خارجی مناسب می‌باشند.

تلاش برای مشارکت استراتژیک در شبه قاره

هند با تراز تجاری ۱۲۵ میلیارد دلار و پاکستان با تراز تجاری ۵۵ میلیارد دلار طی سال ۲۰۱۷، به ترتیب به عنوان هفتمین اقتصاد جهان و چهل و هفتمین واردکننده کالا در دنیا شناخته می‌شوند. در این میان هندوستان بعنوان پنجمین قدرت اقتصادی دنیا ۷۰ درصد از منابع نفتی‌اش از خارج تامین می‌شود (www.imf.org). هند دومین تولیدکننده بزرگ مواد غذایی به لحاظ کالری و چهارمین به لحاظ ارزش مالی تولیدات کشاورزی است. در سال ۲۰۱۹، امارات و هند در پروژه‌های به ارزش هفت میلیارد دلار شراکت کردند، دو کشور همچنین افزایش سه برابری تجارت مواد غذایی میان یکدیگر تا ۲۰۲۵ را هدف گذاری کرده‌اند که اتصال مستقیم مزارع هند به بنادر امارات گام مهمی در تحقق این هدف است. اعلامیه اسرائیل در ۱۴ جولای ۲۰۲۲ در همین نشست مبنی بر اینکه تل‌آویو مناقصه بندر حیفا را به کنسرسیومی به رهبری یک شرکت هندی واگذار کرده است، نشان می‌دهد که کریدور غذایی هند-خاورمیانه شتاب تجاری و منطق اقتصادی خاص خود را دارد (Tanchum, ۲۰۲۲:۱۶۴). بق گزارش شاخص رقابت جهانی کشورهایی مانند: عربستان، امارات متحده عربی، قطر، عمان، جزیره موریس، سنگاپور و آفریقای جنوبی در منطقه اقیانوس هند بالاترین پیشرفت را داشته‌اند در حالیکه جمهوری اسلامی ایران تنها حدود ۱/۸ مبادلات تجاری شبه قاره را به خود اختصاص داده است. به طور کلی، شورای همکاری خلیج فارس در تمامی شاخص‌های در اقیانوس هند دست برتر را دارد.

جدول ۱- بزرگترین اقتصادهای جهان در سال ۲۰۲۲

آمریکا	چین	ژاپن	آلمان	هند	انگلیس	فرانسه	ایتالیا	کانادا	برزیل
۲۵,۳۵	۱۹,۹۱	۴,۹۱	۴,۲۶	۳,۵۳	۳,۳۸	۲,۹۴	۲,۲۲	۲,۰۶	۱,۸۳

منبع: نگارندگان

از نظر برخی تحلیلگران، در کنار منافع راهبردی هم اکنون اصلی ترین دلمشغولی هندوستان مسئله امنیت انرژی است بر همین اساس این کشور مصمم است از طریق بندر چابهار وارد آسیای مرکزی و افغانستان شود تا از این طریق، دیگر نیازی به ترانزیت کالا از طریق پاکستان نداشته باشد. همانطور که بیان شد؛ حساسیت‌ها، چالش‌ها و ملزومات امنیتی در IOR چنان در هم تنیده و تو در تو است که ملاحظات خاصی را می‌طلبد. هند می‌بایست از میادین نفتی و گازی، زیرساخت‌ها و پروژه‌ها در منطقه انحصاری اقتصادی خود و همچنین خطوط انتقال انرژی در ایران، عراق، سودان، یمن و میانمار محافظت کند. با این وجود هند دارای ناوگان دریایی فرسوده‌ای است که جایگزینی آن با تاخیر بسیاری همراه است و از طرفی دیگر پیش بینی‌های آتی حاکی از این است که تنش دریایی در خلیج فارس می‌تواند به دریای عمان و دریای عرب تسری یابد و رفت و آمدها را در تنگه مالاکا تحت تاثیر قرار دهد. افزایش قابلیت‌های هند و شبکه اقیانوسی آن در منطقه نه تنها استراتژی محاصره چینی را مهار می‌کند بلکه تاثیرات نامساعد امنیتی را با خلیج فارس، اروپا و آفریقا کاهش می‌دهد. ایران، هند و پاکستان دارای منافع اساسی در بخش انرژی هستند و این بخش می‌بایست به بخش استراتژیک روابط آینده سه کشور تبدیل شود. در چنین شرایطی احداث پروژه خط لوله صلح می‌تواند علاوه بر تامین نیازمندی‌های اقتصادی هر سه کشور گامی برای دستیابی به توسعه اقتصادی، همکاری نظامی، تامین امنیت پایدار انرژی در قالب همکاری‌های مشترک باشد. چون این منطقه هنوز به ثبات سیاسی نرسیده و با چالش‌های ژئوپولیتیکی از جمله: تروریسم، خشونت و بنیادگرایی روبه رو است لاجرم حفظ رشد اقتصادی مداوم برای هندوستان مستلزم تامین مستمر امنیت انرژی و حفاظت از مسیر تجاری و خطوط دریایی در قالب ائتلاف فرا ملی است (Mavlonv, 2014). یکی از مسائل مهم پیشرو که باید در سایه نگاه به شرق جمهوری اسلامی ایران بخصوص با شبه قاره مد نظر باشد، مسئله شناسایی متغیرهای تاثیر گذار ژئوپولیتیکی در تبیین و تدوین استراتژی و چگونگی مشارکت راهبردی برای تامین امنیت و منافع ملی در این منطقه است. در روابط بین‌الملل، مناسبات استراتژیک شامل؛ همکاری، شراکت و اتحاد استراتژیک است. اتحاد استراتژیک بالاترین رده مناسبات استراتژیک بوده که شکل رایج آن در دوران جنگ سرد بین دو بلوک شرق و غرب بود. شراکت استراتژیک حد واسط اندرکنش همکاری استراتژیک و اتحاد استراتژیک است که به نوبه می‌تواند روابط فی مابین را تا رسیدن به اتحاد استراتژیک سوق دهد و در نهایت همکاری استراتژیک پایین‌ترین رده در مناسبات استراتژیک است. (Ghavam, 2013:220).

همکاری استراتژیک ← مشارکت استراتژیک ← اتحاد استراتژیک

همکاری‌های استراتژیک در شبه قاره می‌تواند در قالب برقراری دیپلماسی اقتصادی با همسایگان و قدرت‌های منطقه‌ای مانند ایران جهت تامین امنیت دریایی و دریانوردی در خلیج فارس برای بالا بردن سطح همکاری‌ها و تامین زنجیره صادرات و واردات انرژی، استخدامات امنیتی شکل بگیرد. بر این اساس برنامه ریزی استراتژیک برای تشخیص سیاست‌های آتی و تبدیل آن‌ها به فرصت‌ها و شرایط دلخواه در منطقه شبه قاره اجتناب ناپذیر است. لذا قبل از هر چیز باید شرایط موجود را مورد واکاوی قرار داد. مناسب است جمهوری اسلامی ایران ضمن تلاش بر منطقه گرایی و کاستن اختلافات و سوء نیت در محیط منطقه‌ای و تثبیت محیط امن پیرامونی، زمینه را برای همگن سازی نسبی محیط منطقه‌ای با تکیه بر و واقعیت‌های ژئوپولیتیک فراهم سازد. شکل گیری مناسب ترین توافقات چند جانبه با موضوعاتی از جمله: تسهیل تجارت و سرمایه گذاری (کریدور شمال - جنوب)، تشکیل اتحادیه‌های منطقه‌ای، کاهش تعرفه‌های ترجیحی، تامین امنیت دریایی، برگزاری مانورهای مشترک، تامین امنیت مرزی، همکاری در پروژه‌های مشترک اقتصادی و ترانزیتی با تشکیل مثلث چابهار - گوآتر و بمبئی و نظایر آن در قالب مشارکت استراتژیک قابل دسترسی است. در مقابل پیشفرض‌هایی همانند؛ ارتقا شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی مشترک با جنوب آسیا، تقویت و توسعه زیرساخت‌های ارتباطی و ترانزیت، تبادل اطلاعات و فن آوری مشترک، تقویت روابط با تاکید بر اشتراکات تاریخی و فرهنگی، افزایش تمرکز و نوآوری اطلاعات تجاری و افزایش توان رقابتی محصولات تولیدی، تاسیس و تعیین استانداردهای مشترک، افزایش و تسهیل تبادلات فرهنگی - اجتماعی در قالب همکاری‌های استراتژیک قابل پیگیری است. با توجه به مطالب ذکر شده ضروری است جمهوری اسلامی ایران اسلامی ایران از مزیت خود در حوزه‌های امنیتی و نظامی برای نقد شونگی توافقی استفاده کند و پیشنهادهای ملموسی را روی میز با هند و پاکستان قرار دهد.

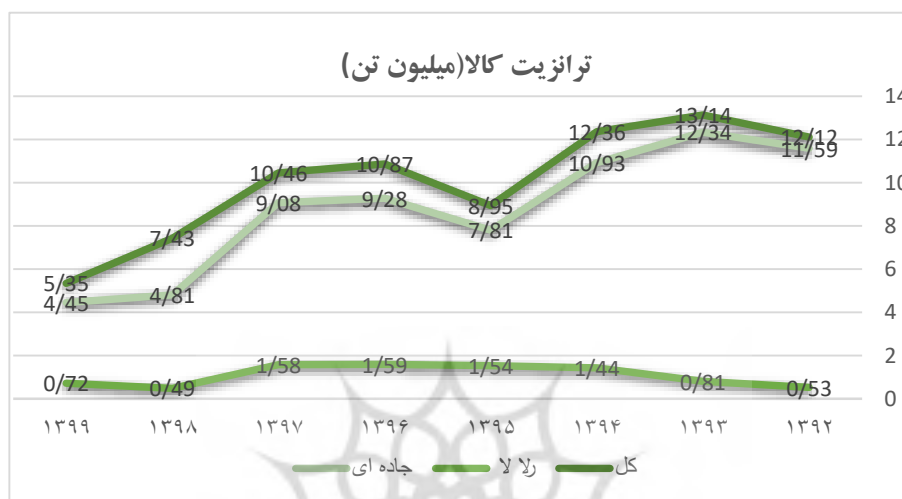
شانگهای (SCO) ۲

ایران در چهارم ژوئیه ۲۰۲۳ رسماً به سازمان همکاری شانگهای (SCO) پیوست و تعداد اعضای فعلی سازمان شانگهای به ۹ کشور افزایش یافت. اکنون این سازمان حدود ۴۰ درصد از جمعیت جهان، ۶۰ درصد از مساحت اوراسیا و ۳۰ درصد از تولید ناخالص داخلی جهان را تشکیل

1 - Indian Ocean region

2 - Shanghai Cooperation Organization

می‌دهد. ایران با عضویت در این سازمان همکنون شرایط بسیار ویژه‌ای را تجربه می‌کند. برخی از محققان اعتقاد دارند که ایران به دنبال ایجاد روابط نزدیک با کشورهایمانند روسیه، چین و هند است که برای منافع این کشور در آسیای مرکزی حیاتی هستند و می‌توانند در آینده تضمین کننده بالقوه امنیت ایران باشند (Scheineson, 2009). از طرفی این عضویت جدید در کنار کشورهای روسیه و هند، پتانسیل بیشتری را برای بندر چابهار به ارمغان می‌آورد و ترانزیت از طریق ایران و کریدور حمل و نقل بین‌المللی شمال-جنوب (INSTC) را تسهیل می‌کند. بر اساس نمودار شماره (۲) همانطور که مشخص است بیشترین مقدار ترانزیت کالا مربوط به خطوط جاده‌ای به میزان ۱۲,۳۴ طی ۱۳۹۳ به ثبت رسیده است و کمترین مقدار مربوط به ترانزیت ریلی به میزان ۰,۴۹ طی سال ۱۳۹۸ رخ داده است. بیشترین ترانزیت کل مربوط به میزان ۱۳,۱۴ مربوط به سال ۱۳۹۳ است.

نمودار ۲- عملکرد ترانزیت کالا جمهوری اسلامی ایران طی سال‌های گذشته

پتانسیل‌ها و توانایی‌های بالقوه ایران با عضویت در شانگهای عبارتست از؛ حضور در محل تلاقی شرق به غرب و نزدیکی با پانزده کشور، مالک ۱۰ درصد منابع نفتی و ۱۷ درصد منابع گازی دنیا، پیوند دهنده ژئوپولیتیکی حیاتی کریدور شرق به غرب و کریدور شمال به جنوب و حضور در مجاورت مرزهای چهار قدرت اتحادیه اروپا، روسیه، چین و هند (نقشه ۱).

نقشه ۱- موقعیت ژئوپولیتیکی ایران منبع: <https://www.raii.ir>

ضرورتاً ایران برای خروج از این وضعیت و شکستن خطوط طبیعی و مصنوعی ترسیم شده، عضویت در شانگهای را یک تصمیم راهبردی تلقی می‌کند (مینار، ۱۳۹۵، ۸۵). براساس آمار گمرک، در سال ۱۴۰۰ تجارت ایران با اعضای شانگهای ۵۴ میلیون ۸۵۶ هزار تن کالا به

ارزش ۳۷ میلیارد ۱۶۸ میلیون دلار رسید که حدود ۳۰ درصد کل تجارت خارجی کشور را تشکیل می‌دهد. سهم اعضای این سازمان ۴۵ میلیون ۳۴۹ تن به ارزش ۲۰ میلیارد و ۵۹۶ دلار بود. واردات ایران از این سازمان برابر با ۹ میلیون و ۵۰۷ هزار تن به ارزش ۱۶ میلیارد دلار بوده است. در همین راستا برنامه‌هایی برای پیوند کریدور شمال - جنوب با مسیر دریای شمال از طریق قطب شمال وجود دارد. با توجه به اینکه بندر چابهار به عنوان یک منطقه آزاد تجاری است که مشمول تحریم‌های آمریکا نیست می‌تواند در راستای تبدیل آن به یک هاب بین المللی، انتظار سرمایه‌گذاری دولت در این بندر را داشت. شبکه راهی به طول ۷۲۰۰ کیلومتر تحت گذرگاه شمال - جنوب کوتاهترین راه اتصال بین روسیه و هند است که هزینه حمل و نقل بین دو کشور را تا حدود ۳۰ درصد کاهش می‌دهد. در این مسیر جابجایی کالا بین هند و روسیه و ایران در حدود ۲۵ روز کامل می‌شود در حالی که در مسیرهای دیگر نظیر کانال سوئز ۴۰ روز طول می‌کشد (www.irna.ir). می‌توان سرمایه‌گذاری مشترک اعضای «شانگهای» در ایجاد زیرساخت‌های دریایی و خشکی در بنادر ایران را عامل توسعه صادراتی کشورهای عضو و توانایی‌های لجستیکی ایران در این حوزه قلمداد کرد. با توجه به مطالب فوق، در این شرایط عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای با کارکردهای امنیتی به مرکزیت آسیای مرکزی فرصتی را در اختیار این کشور قرار می‌دهد که با استفاده از پتانسیل‌های مختلف این سازمان، ویژگی‌های محیط امنیتی - اقتصادی خود را بهبود بخشد و موجب گسترش نقش و دامنه‌های منافع سیاسی - امنیت و اقتصادی ایران در سطح منطقه‌ای و جهانی گردد. حضور فعال ایران در مناطق مختلف جهان تا جایی که با اهداف اقتصادی، سیاسی - امنیتی و استراتژیک این کشور هماهنگ باشد به نفع یک قدرت در حال رشد مانند ایران است از آنجایی که ایران به همراه دو عضو اصلی و قدرتمند این سازمان یعنی روسیه و چین، دارای تهدیدات امنیتی مشترک در آسیای مرکزی هستند، همکاری با این دو کشور نقش مهمی را در ارتقاء امنیت منطقه‌ای ایران ایفا خواهد کرد (Dabiri, 2010:223). با توجه به شرایط ایجاد شده در نظام بین‌الملل از جمله جنگ اوکراین و تحریم اقتصادی روسیه و ایران، جمهوری اسلامی می‌تواند از طریق سازمان شانگهای به دنبال مقابله با هژمونی آمریکا (همراه چین و روسیه) و دور زدن تحریم‌ها، امنیت و بقا خود را تضمین و زمینه برقراری هژمون منطقه‌ای خود در خاورمیانه را فراهم سازد (Haji Yousefi & Sadat, 2008:164).

گروه بریکس^۱

بریکس یک ائتلاف فراقاره‌ای است که ساختار بندی جدیدی را برای اقتصاد سیاسی جهان فراهم کرده است. بعد از بحران اقتصادی در دهه ۲۰۰۸-۲۰۰۹ و ظهور قدرت اقتصادی چین، فرصتی را به کشورهای در حال توسعه داد که روند انتقال قدرت از محور غرب به شرق را تسریع بخشند. بریکس نمایانگر نیمی از جمعیت جهان است و ۲۸٪ قدرت اقتصادی جهان را در اختیار دارد (www.president.ir). آنچه از اهداف گروه بریکس به دست می‌آید این است که نشانه‌هایی از تغییر اقتصاد و جایگاه قدرت در نظام بین‌الملل را نشان می‌دهد که با رویه‌های دیکته شده «نظم آمریکایی» در تعارض است. بر اساس پیش بینی موسسه اقتصادی گلدمن ساک،^۲ حجم اقتصادی گروه بریکس تا سال ۲۰۳۲ به بزرگی گروه جی هفت خواهد رسید (Vahidpour, 2020:83). ایران از سال ۲۰۱۳ سعی داشته به عضویت بریکس درآید (Mutize& sean: 2017:2). در ژانویه ۲۰۲۲ جمهوری اسلامی ایران به طور رسمی درخواست عضویت در گروه بریکس را داده است و این در حالی است که این کشور توانست در ژوئیه ۲۰۲۳ به عضویت سازمان همکاری‌های شانگهای درآید. یکی از مهمترین رویکردهای اعضای بریکس که با استراتژی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران همخوانی دارد این است که آنها حامی کشورهای در حال توسعه، کشورهای جنوب و برقرار کننده تعادل و عدالت اقتصادی در مقابله با نظام پولی و بانکی غربی هستند. محورهای مهم مورد توجه بریکس بطور کلی شامل؛ افزایش مبادلات تجاری، تقلیل وابستگی اقتصادی به غرب، تشکیل بانک توسعه و ذخیره ارزی، ایجاد روابط جنوب - جنوب، ایفای نقش مؤثر در کمک کردن به کشورهای در حال ورشکستگی و نیز تاثیرگذاری مثبت بر بحران‌های سیاسی یا اقتصادی مهم جهانی می‌باشد. درباره ایران و فرصت‌های بریکس می‌توان گفت؛ که در حوزه انرژی کشورهای نو ظهور اقتصادی به جمهوری اسلامی ایران نیاز دارند و ایران می‌تواند در این باره نیاز آنها را برطرف کند. در بعد سیاسی، همکاری و عضویت ایران در بریکس، یعنی همکاری ایران با جمعیت‌های اول و دوم جهان و اقتصاد دوم جهان، سه قدرت هسته‌ای و دو عضو دائم شورای امنیت سازمان ملل و سایر مزایای دیگر... هرچند که مهمترین عامل همکاری سیاسی بین بریکس و ایران یکجانبه گرایی و تک رویی ایالات متحده است. در کنار فرصت‌ها، چالش

^۱ - بریکس نام گروهی است که در ژوئن ۲۰۰۹ به رهبری قدرت‌های اقتصادی نوظهور است که از به هم پیوستن حروف اول نام انگلیسی کشورهای عضو برزیل، روسیه، هند، چین و آفریقای جنوبی تشکیل شده است.

های پیشرو به دلیل عدم موضع مشخص کشورهای چین، هند و روسیه در قبال عضویت جمهوری اسلامی ایران در بریکس زیاد است (Kheradmandan, 2020:110). نباید فراموش کرد با توجه به شرایط کنونی جمهوری اسلامی ایران، نمی‌توان شانس زیادی برای ورود به این قطب‌بندی اقتصادی قائل شد. بخشی از این مشکلات و موانع مربوط به داخل ایران و بخشی دیگر مربوط به خود آن کشورها است که قاعدتاً مایل نیستند کشوری را که از نظر اقتصادی توسعه یافته نیست و تحت تاثیر تحریم‌های بین‌المللی است را به عضویت بپذیرند. بنابراین زمینه‌های داخلی پیوستن به این سازمان از نظر سیاسی، اقتصادی، فناوری و زیرساخت‌های حمل و نقل باید بهینه باشد تا آن کشورها نیز به دلیل تحولات در نظام بین‌الملل تمایلی به عضویت جمهوری اسلامی ایران داشته باشند.

تجزیه و تحلیل

همچنانکه یافته‌ها نشان می‌دهد به طور کلی در شبه قاره شرایط به گونه‌ای است که ایران به طور همزمان با فرصت‌های و چالش‌های ژئوپولیتیکی در این منطقه روبه‌رو است. متغیرهایی همچون؛ امنیت پایدار انرژی و اهمیت منابع، وجود مرزهای جغرافیایی مشترک بین ایران و پاکستان، خصیصه‌های فرهنگی و دینی مشترک با شبه قاره از علائق ژئوپولیتیکی تاثیرگذار در تدوین استراتژی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شبه قاره بشمار می‌آیند. در مقابل رقابت‌های درون منطقه‌ای هند و پاکستان در شبه قاره، تاثیر منفی تحریم‌های کنونی ایالت متحده بر مبادلات تجاری و اقتصادی ایران با اعضاء شانگهای، عدم موضع مشخص کشورهای چین، هند و روسیه در مورد عضویت جمهوری اسلامی ایران در بریکس، تردید در امنیت و ثبات اقتصادی جمهوری اسلامی، جایگزینی مسیر افغان-ترانس به جای ایران جهت تامین انرژی جنوب آسیا، حضور اسرائیل در شبه قاره و حمایت از نهادهای مذهبی مروج تفکر وهابیت مانند عربسان و امارات متحده عربی در جنوب آسیا، چالش‌های ژئوپولیتیکی تاثیرگذار در تدوین استراتژی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در منطقه ژئوپولیتیکی شبه قاره می‌باشند. اگرچه اخیراً وجود پیمان شانگهای زمینه مناسبی برای حضور جمهوری اسلامی ایران در منطقه فراهم آورده و همراستایی سیاست‌های ایران و سازمان همکاری شانگهای در مقابله با تهدیدات مشترک مانند؛ گسترش ناتو به شرق، تروریسم، جدایی طلبی، بنیادگرایی مذهبی و قاچاق مواد مخدر به سهم خود فرصت‌هایی را برای سیاست خارجی ایران در شبه قاره فراهم آورده است اما تفاوت در برداشت از معنی تروریسم و بنیادگرایی مذهبی بین جمهوری اسلامی ایران، پاکستان و هندوستان سکولار از مهمترین چالش‌های فراروی سیاست خارجی ایران در حوزه امنیتی و سیاسی در شبه قاره است. به طور کلی تقویت منطقه گرایی، توسعه زیرساخت‌های حمل و نقل، اتخاذ دیپلماسی مؤثر انرژی، افزایش امنیت مرزی ایران و پاکستان، ایجاد پیوندهای اقتصادی و ترانزیتی پایدار، ارتقا شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی و گسترش روابط تجاری پیش زمینه‌ای برای مشارکت استراتژیک جمهوری اسلامی ایران در شبه قاره به حساب می‌آید.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

یکی از مهم ترین مناطق ژئوپولیتیکی پیرامونی ایران شبه قاره (هند و پاکستان) است. چشم انداز ژئوکونومیک و رقابت‌های ژئوپولیتیکی به دلیل دو عامل انرژی و دسترسی به بازار فروش در شبه قاره در حال تقویت شدن است. با استفاده از تحلیل یافته‌های کتابخانه‌ای و اسنادی، استراتژی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران همساز با ملزومات ژئوپولیتیکی بر اساس مقیاس، در منطقه شبه قاره از دو سطح یا رویه یا برخوردار می‌باشد. سطح نخست، کل منطقه شبه قاره را شامل می‌شود و حول دو رویکرد قابل تبیین است. در رویکرد اول، جمهوری اسلامی ایران ضمن توسعه همه جانبه روابط خود در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و امنیتی - نظامی در شبه قاره، تلاش دارد استراتژی منسجمی را در حوزه‌های مذکور برای سیاست خارجی خود شکل دهد. در این جریان ضمن تحلیل راهبردی سیاست خارجی سعی می‌شود تا تصویری منسجم از تمام عوامل درونی و بیرونی مؤثر در حال و آینده استراتژی ترسیم شود. مواردی مانند؛ توافق در زمینه چند جانبه گرایی در نظم جدید جهانی، ائتلاف در قالب تشکلهای سازمان‌های منطقه‌ای، سرمایه گذاری مشترک در حوزه حمل و نقل و ترانزیت کالا، عقد قرار داد در زمینه نوسازی ناوگان‌های نظامی و موشکی، تشکیل سازمان‌های منطقه‌ای، تلاش برای حذف تعرفه‌های ترجیحی و تجارت آزاد، و نظایر آن در قالب مشارکت استراتژیک قابل پیگیری است. این قسمت از یافته‌ها با یافته‌های هادی پور (۱۴۰۰) که استراتژی دفاعی را به جمهوری اسلامی ایران در شبه قاره پیشنهاد می‌دهد همخوانی دارد. رویکرد دوم، با در نظر گرفتن روندهای اخیر در روابط هند و پاکستان، نقش واسطه و میانجی (InterMediate) را در قالب دیپلماسی مسیر دوم به جمهوری اسلامی ایران پیشنهاد می‌دهد. به این معنی که با توجه به فرصت‌های پیش آمده در شبه قاره، جمهوری اسلامی ایران می‌تواند به عنوان یک بازیگر، نقش میانجی خود را برای حل چالش‌های ژئوپولیتیکی در شبه قاره بکار گیرد و از عوامل فرصت ساز جهت افزایش وزن ژئوپولیتیکی و توسعه حوزه نفوذ خود در جنوب آسیا حداکثر بهره را ببرد. مانند رقابت و تعارض سرزمینی هند - چین، رقابت سیاسی هند و پاکستان و اختلافات بر سر حاکمیت جامو و کشمیر، درگیری و خشونت بین مسلمانان و هندوها و غیره. بر این اساس جمهوری اسلامی ایران قبل از هر اقدامی جهت برقراری ارتباط

و گفتگو بین طرفین درگیر، مناسب است نقش توامان آنها را مورد توجه قرار دهد. به عبارتی دیگر، نزدیکی جمهوری اسلامی ایران به یکی از طرفین باعث تحریک و ایجاد حساسیت در طرف مقابل می‌شود. علاوه بر این چالش‌ها، پیچیدگی‌های قومی و مذهبی را نباید از نظر دور داشت. بر اساس این رهیافت، استراتژی سیاست خارجی ایران به عنوان نقش واسطه با هدف حل فصل بحران‌های فی ما بین در شبه قاره و توسعه شعاع عملکردی تعریف می‌شود. این قسمت از یافته‌ها با یافته‌های فودی (۲۰۲۱) که رقابت‌ها و مناقشات حاصل از عوامل ژئوپولیتیکی و ایدئولوژیکی در شبه قاره، موجب شکل‌گیری مناسبات امنیتی هند و پاکستان با ایران شده است تطابق دارد. استراتژی سطح دوم به شکل مجزا، بر اساس علائق، منافع و دغدغه‌های ژئوپولیتیکی متناسب با هر کدام از کشورهای منطقه شبه قاره (هند و پاکستان)، تبیین، بازنگری و تدوین می‌گردد. در این استراتژی برخی از خصوصیات طبیعی و انسانی کشورهای شبه قاره با جمهوری اسلامی ایران بر اساس متغیرهای متجانس و مکمل در ابعاد مختلف اقتصادی، ارتباطی، فرهنگی، دینی، علمی، امنیتی برخوردار بوده و بر اساس همین تجانس‌ها و هم‌تکمیلی فضایی می‌توان استراتژی‌های مطلوبی را تدوین کرد. مواردی از جمله؛ مبارزه با تروریسم و بنیادگرایی، استفاده از ظرفیت‌های علمی و فنی یکدیگر، امنیت دریایی، توجه به هویت‌های جمعی مشترک، ثبات و استقرار در سیاست خارجی، تعیین و تاسیس استانداردهای مشترک، همکاری در مجامع بین الملل، ائتلاف و تشکیل کمیسیون‌های مشترک همزایی فرهنگی و نظایر آن در قالب‌های همکاری و مشارکت استراتژیک قابل پیگیری است. این قسمت از نتایج با یافته‌های باقری (۱۳۹۷)، که مولفه‌های مهم در تقویت و همگرایی ایران با شبه قاره را عامل‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، امنیتی و خارجی می‌داند تطابق دارد. نتایج گویای آن است که جمهوری اسلامی ایران با در پیش گرفتن رویکرد ژئوپولیتیک به عنوان بنیان استراتژی سیاست خارجی، می‌تواند استراتژی سیاست خارجی مطلوبی را مبتنی بر اندیشه اسلامی و متناسب با نقش خود در عرصه منطقه‌ای و جهانی تدوین کند.

سپاس‌گذاری

مقاله حاضر، مستخرج از رساله دکتری سید مصطفی حسینی می‌باشد. از معاونت آموزشی دانشگاه خوارزمی تهران بخاطر حمایت مادی و معنوی قدر دانی و تشکر به عمل می‌آید.

References

1. Abolhosni, M. A. (2014). Strategy. Bagheral Uloom Research Institute Qom. [In Persian].
2. Ahmadi-Nodani, S. , & Ghorbannejad, R. (2014). Research-oriented scientific theories in political geography and geopolitics. Papli Publishing House. [In Persian].
3. Ahmedpour, Z. , & Lashkari Tafarshi, E. (2010). Geopolitics of the Caspian Sea. Tehran: Geographical Organization of the Armed Forces. [In Persian].
4. Akhwan Kazemi, M. (2006). Shanghai Cooperation: Geostrategic Importance. Central Asia and Caucasus Studies Quarterly, 15(4), 55.[In Persian].
5. Bagheri, M. (2015). Political geography of Iran and its role in economic relations with the subcontinent (Pakistan case study) [Master's thesis, Azad University, Tehran]. [In Persian].
6. Dabiri, A. A. (2010). Assessing the geopolitical opportunities and challenges of Iran's joining the Shanghai Regional Cooperation Organization [Master's thesis, Ferdowsi University of Mashhad]. [In Persian].
7. Dehghani Firouzabadi, S. J. , & Nouri, V. (2011). Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran in the Era of Fundamentalism. Tehran: Imam Sadegh University Press. [In Persian].
8. Ezzati, E. (2009). Goeconomics of energy and its security consequences on the three countries of Iran, India and Pakistan. [In Persian].
9. Faludi, A. (2021, October 8). Coherence, Cooperation: European Spatial Planning Coming of Age? Netherlands. [In Persian].
10. Hadipour, M. (2019). Formulation of Foreign Policy Strategy in Peripheral Geopolitical Regions [Doctoral Dissertation, Tarbiat Modares University]. [In Persian].
11. Hadipour, M. , & Hafiz Nia, M. R. (2021). Formulating foreign policy strategy in peripheral geopolitical regions, case study: Islamic Republic of Iran in relation to South Asia. Human Geography Research Journal, University of Tehran, December, 79-92.[In Persian].
12. Hafez Nia, M. R. (2019). Principles and concepts of geopolitics. Astan Quds Razavi Publishing House, 3rd edition. [In Persian].
13. Hafez Nia, M. R. , Hadipour, M. , & Khorashadizadeh, M. K. (2021). Investigating the role of geopolitical factors in the crises of the Indian subcontinent (South Asia). Geographical Space Quarterly, 23(2). [In Persian].

14. Haji Yousefi, A. M. , & Sadat Alvand, M. (2008). Iran and Shanghai Cooperation Organization; Hegemony and anti-hegemony. Political Science Research Paper, 3(2), Spring. [In Persian].
15. Hale, C. (2008). The changing nature of foreign policy. Tehran: Research Center for Strategic Studies Publications.
16. InBarbé, E. , Costa, O. , & Kissack, R. (2019). EU Policy Responses to a Shifting Multilateral System. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
17. Karimipour, Y. (2000). An introduction to Iran and its neighbors. Academic Jihad, Tarbiat Moalem University, Tehran. [In Persian].
18. Karimipour, Y. , & Khalidi, H. (2015). First Geography in the Service of Peace. [In Persian].
19. Kheradmandan, A. , et al. (2021). Iran's membership in BRICS; Limits and Opportunities. Scientific-Research Quarterly of Geography, 10(4), Autumn.
20. Kothari, R. , & Khan, I. (2019). India, a global power in the 21st century. Tehran: Nash Alam.
21. Malonv, I. R. (2016, April-June). Central Asia and South Asia: potential of India.
22. Manzoor, A. , Zahir Shah, J. K. (2014). Pakistan-Iran Relationship in the Context of Regional and International Challenges (2001-2013). International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 4(4).
23. Michalski, A. (2019). Diplomacy in a changing world order: The Role of Strategic Partnerships. The Swedish Institute of International Affairs.
24. Minar, J. (2016). Iran's membership in the Shanghai Cooperation Organization, opportunities and consequences [Master's thesis, University of Tehran, Faculty of Law and Political Science].
25. Motaghi, A. , & Qarabeigi, M. (2023). Re-examining Iran and Pakistan activism based on geo-ideological codes. Regional Planning Quarterly, Azad University of Morvdasht, October.
26. Mutize, M. , & Gossel, S. (2017). BRICS bank is offering more of the same rather than breaking the mould. The Conversation Trust (UK).
27. Pant, H. V. (2020). INDIA AND IRAN: An "Axis" in the Making? Asian Survey, 44(3), May/June.
28. Ghavam, A. A. (2013). Application of theories of international relations. World of Economics Publications.
29. Rasouli Thaniabadi, E. , Attar, S. , & Mavandadi, Z. (2019). Examining the India-Pakistan conflict based on Waltz's nuclear deterrence theory. Bi-Quarterly Journal of Politics and International Relations, 3(15), Spring and Summer. [In Persian].
30. Saadati Jafar Abadi, H. (2016). Explanation of the geopolitical role of Chabahar Bay in the developments of the Indian Ocean (with an emphasis on the competition between India and China) [Doctoral dissertation, Kharazmi University].
31. Saghafi Ameri, N. (2012). Strategy and Geopolitical Developments after the Cold War. Ministry of Foreign Affairs Publications. [In Persian].
32. Scheineson, A. (2009, March). The Shanghai Cooperation Organization. Council on Foreign Relations.
33. Tanchum, M. (2022). The India-Middle East Food Corridor: How the UAE, Israel, and India are forging a new inter-Regional supply Chain. Middle East Institute, July.
34. Vahidpour, B. (2020). Evaluation of India's foreign policy in the global geopolitical environment and its role on the stability of relations with Iran [Master's thesis, Payam Noor University, Ravansar Branch].
35. Yazdan Pham, M. (2008). An introduction to foreign policy analysis. Strategic Studies Quarterly, 2(Summer). [In Persian].

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی